

בן נח ששבת*

ניסן יואלי

שהוא עתה, רק מסלול השנתי היה אז ג"כ על קו המשוה או סמוך לו⁹, וע"כ חיו בני אדם חיים ארוכים כי לא ידעו מנגעי התקופות ושנוי העתים שזה סבה לשנוי האויר ונגעי בני האדם ומחלותם, והעתק הזה שנעשה בכדור הארץ במצבו נגד השמש, שנה את האויר והפירות והחליש תוקף האדמה וכחה בהשקף על חיי האדם ובע"כ אשר עליה, וכמ"ש במד"י¹⁰... וכ"ז נולד משנוי מצב בארץ נגד השמש. וזה הודיע ה' לנח השינויים שיהיו מעתה, ואמר: "עוד כל ימי הארץ זרע וקציר... ר"ל שבכל שנה זורעים וקוצרים, וקודם המבול לא היה זרע וקציר בכל שנה רק אחד לארבעים שנה, ועתה בכל ימי הארץ היינו בכל שנה ושנה יהיה זרע וקציר. עוד שנוי ב', שעד עתה לא היה שנוי התקופות כי השמש הלך תמיד על קו המשוה ולא היה, לא קור וחום ולא קיץ וחורף, שעתה שנטה השמש במסלולו במהלכו השנתי... נוטה מן המשוה כ"ג מעלות וחצי, יהיה 'קור וחום קיץ וחורף', ושנוי האויר והמזג, בעת התקופות יחליש את הגופים, וכינעם כל יוסיפו להשחית כמו קודם המבול, וע"ז אמר במדרש שמי"ש קור וחום הוא מיני חלאים, שפי' שממנו יצמחו החלאים וחלישת הגוף, עוד שנוי ג' שיום ולילה לא ישתנו, שהארץ לא תיתן פירותיה בנקל כמו קודם המבול, ויהיו בני האדם מוכרחים לעבוד את האדמה תמיד להוציא לחם לא ישתנו ממלאכה, וע"כ לא יתגברו עליהם ציורי התאוה אשר הם זונים¹¹ אחריהם¹², ומזה אמרו חז"ל דב"נ אסור לו לשבות, כי רק לבני ישראל הותר וצוה לשבות בשבת אבל ב"נ נשאר באיסורו כמקדם"

חז"ל מוסרים לנו, כי בתקופה שלפני המבול, שרר על פני כדור הארץ אקלים אביבי "אויר יפה כמין פסח ועד העצרת"¹³, לא חם מידי ולא קר מידי, גשמים היו יורדים לעתים רחוקות מאד (היו להם נהרות ומעינות שהספיקו לכל צורכיהם). האנשים היו בריאים בגופם, כושרם הגופני היה גבוה, לא סבלו ממחלות, שלטו בעולם החי הסובב אותם, ובעולם כולו שלטון בלי מצרים. האוכל היה מצוי בשפע, הטרחה שנדרשה מהם להכנתו היתה מזערית. האנשים האריכו לחיות מאות שנים - עולם אידיאלי. הקללה "בזיעת אפיך תאכל לחם", הצריכה בפועל "הזעה" לעתים רחוקות מאד אחת לכמה עשרות שנים.

האביב, ובו היה תקון כללי ליסודות וצמחים ולבעלי חיים ולאורך ימיהם. (ר' עובדיה ספורנו, בראשית ח כב ד"ה ילא ישבותו)

9 א"ר יצחק: מי גרם להם שימרדו ב'ז' לא על שהן זורעין ולא קוצרין? דא"ר יצחק: אחת למי שנה היו זורעים, ומהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה. ומתלשין ארזי הלבנון בהליכתן, והיו אריות ונמרים חשובין בעיניהם כנימה בבשר. הא כיצד? **היה להם אויר יפה** כמין הפסח ועד העצרת. {**עץ יוסף** (ר' חנוך זונדל ב"ר יוסף) שם: שהוא אויר ממוזג בלא קור וחום}. (בראשית רבה פלי"ד י"ג)

10 מעשה היה באחד מגדולי הדור, שהיה חושש את ראשו. ואית דאמרי ר' שמואל בר נחמני. היה אומר חמי מה עבד לך דרא דמבולא. {**עץ יוסף** שם: כי בעבורם **נתחדש ענין חולי המכאוב בעולם**}. (בראשית רבה פלי"ד י"ג)

11 וכן כותב גם הנצי"ב בפרושו "העמק דבר": "עוד כל ימי הארץ וגו' **דזנות** בא מבטלה, הבא משפע ברכה ורוב בריאות הגוף, אבל מעתה יהי כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' וכ"ז מביא לידי **עבודה** ולידי חולאים ע"י שינוי אוירים, ובזה יגיע אשר יום ולילה לא ישתנו וממילא לא יחטא כל האדם. (הנצי"ב מולוויץ, העמק דבר, בראשית ח כב)

12 ת"ר: דור המבול לא נתגאו אלא בשביל טובה שהשפיע להם הקב"ה. ומה כתיב בהם: 'בתייהם שלום מפחד, ולא שבת א-ה עליהם. ושוו ע"ב ולא יגעי, תפלט פרתו ולא תשכל. ישלחו כצאן ע"ז ליהם, וילדיהם ירקדון. ישאו קתף וכנור, וישמחו לקול עוגב. יבלו (יכלו קר) ימיהם בטוב, וברגע, שאול יחתו. ויאמרו לא-ל סור ממנו, ודעת דרכיך לא חפצנו. מה שדי כי נעבדנו ומה נועיל כי נפגע בו?' (איוב כא ט-טז). אמרו: כלום צריכין אנו לו?! אלא לטיפה של גשמים. יש לנו נהרות ומעינות שאנו מסתפקין מהן. אמר הקב"ה בטובה שהשפעתיה להן בה מכעיסין אותי, ובה אני דן אותם. שנאמר: 'ואני הנני מביא מבול מים' (בראשית ו יז). (בבלי סנהדרין קח ע"א)

13 בראשית רבה פלי"ד י"ג

התלמוד¹, מביא את מאמרו של ריש לקיש: "גוי² ששבת חייב מיתה". שנאמר: 'יום ולילה לא ישבותו'³, וכך אף פוסק הרמב"ם⁴ "וכן גוי ששבת אפילו ביום מימות החול, אם עשהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה (=בידי שמים)⁵". שתי תמיהות יש בהלכה זו: האחת, מדוע גוי השובת - ושאינו עושה בעצם כלום, חייב מיתה. והשנייה, המקור לדין זה, מה הקשר שלו לענין. הפסוק מהתורה מדבר על מזג אויר - על אקלים, "עוד כל ימי הארץ, זרע וקציר, וקר וחם, וחורף וקיץ, ויום ולילה לא ישבתו"⁶. - מהבטחה שנתנה לארץ, שעונות השנה לא ישנו מסדרם, ולא ציווי לאדם, איך מסיקים מסקנה הלכתית בדיני נפשות מפסוק זה, ומדוע פוסקים ממנו מיתה על גוי על ש"לא עשה דבר" - על ששבת!?

תירוצים שונים נתנו לתמיהה זו, וכן טעמים שונים לאיסור החל על הגוי "לעשות שבת לעצמו", אולם כמעט כולם דנו במיתה שנגזרה על הגוי אולם לא דנו במקור לדין עצמו - הפסוקים המדברים על אקלים כדור הארץ. במאמר זה נשתדל להביא את פרושו של המלבי"ם⁷, המסביר את שתי התמיהות גם יחד, קושר ביניהן ואף מביא טעם לאיסור שביתת הגוי.

הנה התברר לחוקרי הטבע שכדור הארץ שינה מקומו בזמן מן הזמנים, באשר החופרים במעמקי האדמה בארצות הקרות מצאו עמוק עמוק באדמה, עצמות פילים וקופים ויתר ברואים שלא יחיו רק באיזור החם, וע"כ שהיה עת שעמד האקלים ההוא קרוב לקו המשווה, וזה עדות שבימי המבול התמוטט כדור הארץ מדרום לצפון, והמדינה שעמדה עד העת ההיא תחת קו המשווה באה רחוקה מן המשווה לצפון ונעשה שם אזור הקר, והשנהבים והקופים שחיו באקלים ההוא מצאו שם קבר...

מאז ימי המלבי"ם התברר לאנשי המדע, שבמובנים מסוימים האטמוספירה הינה החלק העדין ביותר של כדור הארץ. שינויים קטנים ביבשה ובים משפיעים באופן דרמטי על האויר. תזווה קלה של יבשות, שינוי קל בזרמי האוקיינוס, שינוי בהרכב הגזים באטמוספירה, עלולים להביא קרח לארץ אחת וחולות מדבר לאחרת. מדענים החוקרים את תנאי האקלים היום ובעבר, גילו חזיונות רבים של שינויים עולמיים מהירים באקלים. הם קראו את הרשומות בשכבות האגמים, בסלעים, בקרח עתיק יומין בקטבים, ובשכבות הבוץ בקרקעית הים. אף לנטיית ציר הסיבוב של כדור כדור כדור סיבובו סביב השמש, ישנה השפעה על האקלים. שינויים קלים בזווית נטייה זו, יכולים לגרום לתקופות קרח על פני כדור הארץ או למזג אויר אביבי וחמים אפילו בקטבים.

ממשיך המלבי"ם ומציין כי גם חז"ל ידעו על שינויי אקלים אלו:

זאת שנית בארו חכמינו כי קודם המבול לא נטה השמש במעגלו השנתי כ"ג מעלות מן המשווה לצפון ולדרום⁸ כמו

❖ פורסם ב"עיתורי כהנים" גליון 141 (עמ' 36-34)

1 סנהדרין נח סע"ב

2 "גוי" - זו המילה הלא מצונזרת, שהייתה במקור.

3 בראשית ח כב

4 הלכות מלכים פ"י הל"ט

5 לפי שאמר "חייב מיתה" ולא אמר "נהרג" כמו שאמרו "על שבע מצות בן נח נהרג". (תשובות הרמב"ם, תשו' קמט, ראובן מס תשמו עמ' 284)

6 (בראשית ח כב)

7 מלבי"ם (מאיר ליבוש), התורה והמצוה, בראשית שם

8 וכן כבר קדם למלבי"ם גם ר' עובדיה ספורנו בפרושו לתורה האומר על הפסוק "לא ישבותו": "מלהתמיד על אותו האופן, בלתי טבעי שהגבלתי להם אחר המבול, וזה שילך השמש על גלגל נוטה מקו משווה היום, ובנטייתו תהיה סבת השתנת כל אלה הזמנים. כי קודם המבול היה מהלך השמש תמיד בקו משווה היום, ובזה היה אז תמיד עת

מבקש לתנה לישראל¹⁵. לגויים אי אפשר לתת מתנה כזו - עבורם זה אסון. או מאמר אחר "כל המצות שנתן להם הקב"ה לישראל - נתן להם בפרהסיא, חוץ משבת שנתן להם בצנעא", שנאמר: 'ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם¹⁶. חז"ל רואים בשבת "מתנה טובה", שמיועדת רק לישראל ע"כ ניתנה להם בצנעא, עבור גוי השבת היא סם מוות. ומדוע לישראל היא סם חיים? האם עם ישראל מחוסן מפני הנזקים שגורמת הבטלה? על כך משיבים לנו חז"ל: "לא נתנה השבת אלא לתענוג" - "לא נתנה השבת אלא לתלמוד תורה". ואין מחלוקת ביניהם, מה שנאמר "לתענוג" - אלו תלמידי חכמים, שהם יגיעים בתורה כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתענגים; ומה שנאמר "לתלמוד תורה" - אלו פועלים, שהם עסוקים במלאכתם כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה¹⁷.

ללא תלמוד תורה, השבת היא בטלה ובטלה הרסנית. גוי שאסור לו ללמוד תורה (ולא כאן המקום לדון למה!) הרי ששבתתו ממלאכה, ולו רק ליום אחד, מביאה הרס העולם עבורו. ישראל שנתנה להם תורה - יכלו לקבל עמה גם את השבת - כ"מתנה טובה" - המביאה ברכה. התורה "התירה" להם את השבת ליום אחד, כי מצאה להם תחליף אינטלקטואלי שבא למלא את החוסר מהעיסוק במלאכה. היא העניקה לעם ישראל יום של תרבות הפנאי ממלאכה, שבונה עולם ולא מחריבו, עם ישראל בשמירתו על השבת באופן המלא - שביתה מ-ט"ל מלאכות, עם תלמוד תורה בצידו, ניצל מההרס שיש בשביתה בלבד. עם ישראל מראה לעולם כולו, כיצד הוא מקיים תרבות פנאי, איך הוא לא מדרדר אלא מתעלה, לא מתפורר אלא מתלכד - בבתי כנסיות ובתי מדרשות, ההפך הגמור מאומות העולם. ערך תלמוד התורה בשבת כה חשוב, שאף לדרשת הרב בבית הכנסת, שהיא גולת הכותרת של "תלמוד תורה" בשבת, חשיבות גדולה, כה גדולה עד כי היא אף מבטלת את מצוות ה"סעודה השלישית"¹⁸. וצ"ל שהדרשה תהא להורות לעם את חוקי הא-ים... ולהכניס יראת שמים בלבבם¹⁸. כל "ההיתר" שיש ליהודי לשבות ממלאכה בשבת, מה שלא זכו לו גויי הארצות, בא לו בזכות "תלמוד תורה" של שבת, שהוא חלק בלתי נפרד ממנה. ללא זאת, השבת היא "בטלה" גרידא, ו"בטלה מביאה לידי חטא" לידי הרס האדם והעולם כולו. כדי לרסן את הגויים מהרס העולם, שינה הקב"ה את האקלים הגשמי של העולם, וכדי לרסן את עם ישראל שינה את אקלימו הרוחני במתן תורה לישראל. על האקלים הגשמי השובב אותו יכול עם ישראל להתגבר בעצמו.

אולם לחיים כביכול אידיאליים אלו היו תוצאות הרסניות על המין האנושי. הזנות פשטה בעולם, בעלי השררה לקחו להם נשים מכל אשר בחרו, יצר מחשבת לב האדם היה רק רע כל היום, הארץ נשחתה, התמלאה חמס, האנשים החלו לכפור בטובה שהשפיעה להם הקב"ה בעולמו. אמרו "כלום צריכים אנחנו לו?" - "יש לנו הכל - אנו אדוני העולם ה"עבודה זרה" פשטה בעולם. הקב"ה החליט למחות את האדם, בשל התנהגותו, מעל פני האדמה. לאחר המבול נשאר מן המין האנושי שמונה בני אדם בלבד.

בזמן המבול חלו שינויים אקלימיים בעולם, שגרמו לשינויים מפליגים באורח חייו של האדם. כאשר נח יצא מן התיבה, בישר לו הקב"ה כי מעכשיו שורר בעולם אקלים חדש. מהיום והלאה אין מזג אוויר אחיד, וודאי לא יפה "כמין פסח לעצרת", יש קיץ יש חורף, ישנם הפרשי טמפרטורה קיצוניים, יש עונת זרע ויש עונת קציר, מעינות התהום, שסיפקו מים בשפע לפני המבול, נסכרו, מעתה ואילך יש עונות גשמים ויש עונות שחונות, בעיית המים הפכה להיות בעיה קיומית, המעיינות אינם מספקים את כל צרכיו. נח מתחיל בעבודת האדמה "בזיעת אפיו", הוא מתחיל ליטוע עצים, הוא מתחיל לעבוד את האדמה ולעבוד קשה למחיתו. שינויי מזג האוויר החלו להשפיע על בריאותו של בן נח, מחלות פגעו בו, חייו נתקצרו - הוא איננו חי עוד מאות שנים רק עשרות - "והיו ימיו מאה ועשרים שנה". וכל ימיו הוא רק רץ אחרי הפרנסה: לחם לאכול, בגד ללבוש וקורת גג לראש. הוא נחלש עד כדי כך שקיים חשש שחיות הארץ תשלוטנה בו. הקב"ה, צריך לחזור ולהבטיח לנח, מה שכבר הבטיח לאדם הראשון: "ומוראכם וחיתכם יהיה על כל חייית הארץ..."¹⁴ אך בני נח עדיין יראים מהחיות אפילו מעכבר. משטר חיים חדש זה, הוא ההפך הגמור ממה שהיה מורגל לו, בעידן שלפני המבול.

ולא לחינם הפך הקב"ה סדרי בראשית, הבטלה של הדורות שלפני המבול, גרמו בסופו של דבר להרס העולם. כעת בעזרת שינויי האקלים, ניסה הקב"ה לשנות את דפוסי ההתנהגות של האדם. לבני האדם לא יהיה, מעתה ואילך, ולו רגע אחד זמן פנוי - רק לעבוד, לעבוד ולעבוד. בטלה ועוד בטלה ממוסדת, קביעת ימים לשביתה ממלאכה, עלולים להרוס שוב את העולם. שינוי האקלים בא למנוע זאת. זנות באה לעולם מבטלה, משפע ברכה ורוב בריאות הגוף. הקב"ה פגע בגוף האדם כדי למנוע ממנו השחתת מידותיו. לכן אומר ריש לקיש, גוי ששבת ולו רק ליום אחד - חייב מיתה. זה אסון לו, ואסון לעולם כולו אם הוא לא יהיה עסוק בעבודה. מניין לו לריש לקיש? משום שנאמר "יום ולילה לא ישבותו" - כל הפסוק הזה, המדבר על האקלים שנתחדש בעולם, לא בא אלא לומר לנו - מהיום והלאה האקלים של העולם מכתוב לנו, שאין יותר בטלה בעולם יש איסור לשבות, כדי לשמור על העולם. כדי שהעולם יתקיים חייבים לעבוד כל הזמן וללא הפסק.

בטלה, שבות ממלאכה אצל גויים זה מרשם בדוק למיתה. אנו רואים כיום את העולם המערבי, עולם השפע, אשר ימי העבודה ומספרם מתקצרים משנה לשנה, הרווחה הכלכלית עולה משנה לשנה, הדורשת אך מעט בכדי להתקיים בכבוד, אולם רווחה רוחנית לא באה להם מזה. תרבות שעות הפנאי שמתרבה מיום ליום, תעשיות הבילוי לשעות הפנאי, מביאים רק להתפוררות החברה המערבית, להידרדרות המוסרית והחברתית, למתירנות (=זנות), שכרות, התמכרות לסמים, פשע ולשאר מרעין בישין, שהביאו בעבר ומביאים גם כיום להיעלמותם של מעצמות ותרבויות. את כל זה רצה הקב"ה למנוע, והוא עשה זאת ע"י שינוי האקלים העולמי, והציווי התורני שלגוי אסור לשבות.

מכאן גם נבין את יחס חז"ל לשבת היהודית - כמשהו ייחודי לעם ישראל ולו בלבד. 'לדעת כי אני ה' מקדישכם' - "אמר לו הקב"ה למשה: מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני

¹⁵ שמות לא יג ובבלי שבת י ע"ב וביצה טז ע"א

¹⁶ בבלי ביצה טז ע"א

¹⁷ פסיקתא רבה, פס' עשרת הדברות

¹⁸ כך פוסק "המגן אברהם" (ה"מרא דאתרא" של שו"ע או"ח כדברי החת"ס), "אין להניח הדרשה עבור סעודה ג', כדאיתא במדרש משלי, בפ' "אשת חיל", שמותו בניו של ר"מ מאותו חטא (רוקח) (מגן אברהם, הלכות שבת, סימן ר"צ)